

NARRATIVA CATALANA I EROTISME, 1862-1936

Jordi Castellanos

Fa uns quants anys, Joan Fuster va publicar un article a *Serra d'Or* en el qual, seguint una fórmula del temps, feia una crida: «Salvem el patrimoni eròtic». ¹ Hi insinuava tot un seguit de vies per localitzar-ne les manifestacions més diverses, en l'art i en la literatura. No s'estava, però, de remarcar la «mediocritat eròtica de la narrativa catalana d'avui». En realitat, de tota la narrativa catalana contemporània, ben allunyada dels camins assenyalats pel *Tirant lo Blanc*. «Els novel·listes locals, que lleigeixi aplicadament, em semblen castissims, i ells, ai!, s'imaginin depravats». Eren els setanta. Uns quants anys abans, el mateix Fuster ens havia donat aquell cèlebre percentatge entorn de la temàtica de la literatura catalana d'ençà de la Renaixença: «a) el 60 % és una glossa més o menys acadèmica d'aquells versos de Verdaguer que diuen: *Tot sia per vós, / Jesuset dolcíssim; / tot sia per vós, / Jesús amorós*; b) un 30 % tracta de l'Empordà; i c) el 10 % restant s'ocupa dels temes habituals en qualsevol literatura civilitzada». ² Continuem amb Fuster: «per regla general, la literatura catalana moderna és una literatura feta per marits satisfets, sedentaris i no enganyats –i per capellans. D'aquí que resulti definitivament fada i, sobretot, reiterativa». ³ Els capellans potser en altre temps haurien pogut representar l'única esperança per al tema, però als segles XIX i XX, amb tant de Torras i Bages, ni això. La seva aportació s'ha quedat al llindar: l'escatologia. En definitiva, doncs, hem de convenir que Joan Fuster tenia tota la raó. Les manifestacions públiques i

privades de l'erotisme a Catalunya al llarg de la història no deuen diferir gaire de les d'altres societats similars a la nostra; en allò que diferim és, sobretot, en la seva manifestació escrita o, si es vol, literària. I, això, malgrat que ens situem dins d'una perspectiva històrica. És a dir, que entenguem que no podem demanar que un escriptor del XIX ens presenti escenes de llit amb termes idèntics als nostres novel·listes «transgressors» d'avui. L'erotisme ha anat variant en les seves manifestacions perquè és un fenomen cultural i, doncs, encarnat en les formes de comportament social enriquides per la consciència moral i social. Cert que la fisiologia és la mateixa i que sense fisiologia difícilment pot haver-hi erotisme, però tampoc la pura fisiologia és erotisme. Perquè, d'acord amb Italo Calvino, l'erotisme es troba en el procés, un procés d'aproximació cap a l'inefable que es va desplegant en espiral; i que és present tant en els escriptors més agosarats com en els més púdics: «L'espessa cuirassa simbòlica que amaga l'eros no és altra cosa que un sistema de pantalles conscients o inconscients que separen el desig de la seva realització», escriu. En aquest sentit, afegeix, «tota literatura és eròtica de la mateixa manera que ho és també tot somni». ⁴ El territori de l'erotisme en la literatura es trobaria, doncs, en la forma de vivència que l'autor és capaç de suggerir en el lector a través de les paraules. I són les paraules les que compten i, amb elles, la recerca d'espais afins a través dels quals suggerir el prohibit o l'ocult, sigui per la via còmica amb el desplaça-

ment cap al terreny de l'equívoc, de la duplicitat o del joc; sigui en un esforç per traduir el sagrat, situant-se en el terreny de la religió o de les experiències místiques. Remarquem dues coses: la primera, que tots aquests llenguatges han variat considerablement al llarg del temps i que seria una injustícia envers el passat i, alhora, una considerable demostració d'innocència pensar-nos que estem vivint actualment vivències eròtiques o eròtico-literàries superiors o més riques que les dels nostres avantpassats, simplement pel fet que vivim en una societat aparentment més permissiva. L'antiga mediatització religiosa ha estat substituïda per la mediatització comercial, econòmica i política. No sé quina, al capdavall, pot resultar, personalment, la més satisfactòria. Deixem-ho, però, en mans dels especialistes. Per la nostra banda, limitem-nos a reivindicar aquesta dimensió històrica, amb la remarca que no necessàriament s'ha de mantenir l'equació que a més erotisme correspongui un major alliberament. Tota literatura és projecció del desig. D'acord: permeteu-me, però, que prescindir d'analitzar des d'aquest punt de vista el conjunt de la literatura catalana. No nego que tindria la seva gràcia enfrontar-se des d'aquest punt de vista a *L'orfeneta de Menargues* o *Catalunya agonitzant*, la nostra primera novel·la moderna, i descobrir que si Blanqueta és tan angelical, lliure de pertorbacions eròtiques, és perquè no ha oblidat els ensenyaments materns i, en ficar-se al llit, ho fa previnguda:

Blanqueta, dorm i reposa no tinguís por de cap mala cosa: quan la mala cosa vindrà, la Verge Maria et despertarà.

I que don Jaume d'Urgell prou feina tenia, tancat en fosca presó, amb les seves lamentacions per la Catalunya agonitzant per lliurar-se a pràctiques eròtiques, que haurien d'haver estat forçosament onanistes. Potser una bona anàlisi del seu discurs ens permetria de descobrir el rerafons eròtic de la seva transgressió política. En tot cas, n'hem de prescindir per limitar-nos a fer un ràpid repàs per la sèrie d'obres narratives que d'una manera explícita penetren en el territori d'eros. En el benentès que és en la narrativa on amb més facilitat pot trobar el desplaçament temàtic a través del qual manifestar-se. Però els nostres narradors del XIX tenen vedat el territori d'eros. I em semblen més aviat cofois: l'erotisme queda en mans del xaronisme menestral o de les revistes populars de la riallada grassa. La Renaixença és un moviment que s'ha circumscribit a uns espais literaris –i temàtics– molt determinats, fins al punt de renunciar, fins i tot, a les funcions essencials de diversió o de passatemps més o menys inherents a tota literatura. És una literatura massa oficialista, massa controlada, amb massa cerimònia per permetre que els espais de desordre o pertorbació eròtica se li infiltrin. Els Jocs Florals, justament, com a plataforma pública de sanció i con-

trol impedièren que el tema s'escapés de les mans. I és que una qüestió com la de l'erotisme posa en evidència els límits ideològics i estètics de la Renaixença i ens remet de ple, quin remei ens queda?, a les grans qüestions dels condicionaments estructurals de la literatura catalana moderna. Es produeix, així, una mena de cadena de situacions molt difícil de superar: l'expressió literària culta en llengua catalana queda circumscribita a uns temes i a unes funcions socials –emblemàtiques i sentimentals– molt precises, regulades per una plataforma pública que mediatitza la relació entre l'escriptor i el públic i, doncs, que impedeix la inserció de les lleis de l'oferta i la demanda. Com a conseqüència, el públic lector de català només vol trobar, en català, allò que s'ajusta al sistema de valors que se li presenta; i va a buscar al castellà els altres valors literaris, menys sacralitzats, sotmesos a la llei de l'oferta i la demanda, però que responen a unes necessitats que, no per més «baixes», són menys reals. Verbigràcia: la necessitat de ficció, la diversió o l'excitació del prohibit. No li parreu, al burgès que assisteix als Jocs Florals i compra *La Il·lustració Catalana* i el *Brusi*, d'una literatura eròtica o picant en català, per més que ell, personalment, freqüenti els bordells o espai les models que posen al Círculo Artístico: escriuria una carta a l'*Avui* protestant-ne. Al capdavall, una narrativa eròtica només té raó de ser si existeix un

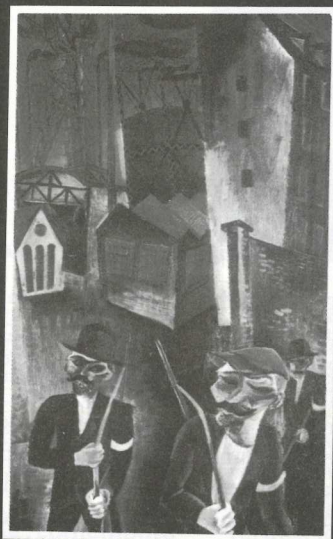
Fotografia de Josep Masana de l'any 1927.

mercat literari. I només cap al final de segle, el cercle tancat d'aquest mercat condicionat comença a trencar-se. Són, en efecte, els primers que comencen a pensar que la literatura catalana ha de tractar de la realitat circumdant, com qualsevol altra literatura, els que contempen per primera vegada, en la seva narrativa, la presència de l'erotisme. Encara que sigui amb moltes previsions. Narcís Oller, per exemple, demostra una especial atenció al tema en alguns dels seus contes, com *El petó* i *El drama de Valles-tret*, i no s'està, en algunes de les seves novel·les, de presentar, ni que sigui de biaix –amb un joc d'al·lusions i d'elusions, segons Beser–⁵ comportaments extremats, com, per exemple, el d'Adela, la germana del protagonista de *La bogeria*. I Marià Vayreda, a *La punyalada*, apunta tot un joc d'equívocs en les relacions entre l'Ivo i l'Albert, que es resolen en la lluita i l'odi. Però no seria absolutament fals parlar de narrativa «eròtica» en aquests casos: valguin, només, com a exemples de l'esforç per eixamplar els espais temàtics de la literatura catalana. Un esforç no sempre fàcil: la publicació d'*Un petó* li va costar a Oller l'atac de Verdaguer i Callís. El modernisme ens presenta diverses línies d'integració de l'erotisme en la narrativa. Dins la cosmovisió de l'època, el domini eròtic es converteix en un referent absolutament imprescindible per explicar el sentit de l'home enmig de l'univers. De la

debats

Diciembre 1988 - Núm. 26

ESPECIAL

Cultura de vanguardia y política radical en la Europa de principios del siglo XX

• La política de la vanguardia. Ray-

mond Williams • 1: Cultura, ideología, compromiso: ¿Traición de los intelectuales? Benda, Benn y Brecht. Edward Timms • Sueños de una cultura revolucionaria: Gramsci, Trotsky y Breton. Peter Collier • Comunismo y vanguardia: el caso de Georg Lukács. David Midgley • Construcciones contrafácticas: la filosofía de la historia de Walter Benjamin. Helga Geyer-Ryan • 2: Modernismo y política: Mercado de futuros: Marinetti y los fascistas de Milán. Judy Davies • El modernismo inglés y la política: Eliot, Pound y Joyce. Michael Long • Left Review, New Writing y la amplia alianza contra el fascismo. Margot Heinemann • La poesía de protesta: Auden, Aragon y Eluard. Peter Collier • André Malraux y el dilema radical. Gino Raymond • Nâzim Hikmet: poesía y política en la Turquía de Kemal. Saime Göksu y Edward Timms • 3: Las masas y las minorías: Freud y la muchedumbre. Paul Connerton • Nacionalismo y modernidad: los escritores judíos alemanes y el movimiento sionista. Ritchie Robertson • Elitismo y culto a lo popular en España. Alison Sinclair • Política sexual y vanguardia: de Apollinaire a Woolf. Naomi Segal • 4: Medio y mensaje: El triunfo de lo banal: el arte en la Alemania nazi. Frank Whitford • De Stijl: concepto y estilo. Elsa Strietman • La política y el cine mudo: «El Gabinete del Dr. Caligari» y «El acorazado Potemkin». Michael Minden • El teatro como foro político. Raymond Williams.

EDICIONS ALFONS EL MAGNÀNIM
IVEI. PLAZA ALFONS EL MAGNÀNIM, 1, 1.^a
TEL. (96) 352 79 94 - 46003-VALENCIA

crisi del positivisme, en va sorgir el predomini gairebé absolut de la psicologia filosòfica, que arrencava de Schopenhauer i Hartmann, les teories dels quals, adaptades per Ribot, informen la literatura decadentista. Segons aquestes teories, tot l'univers és dominat per una voluntat cega, que es manifesta en els homes en l'instint sexual, irracional i cec, i que sacrifica l'individu al servei de la perduració de l'espècie. El sexe, doncs, lliga l'home a la cara obscura, fosca, de l'univers, i es presenta com una força incontrollable i destructora. Satànica: en el final de segle, es recullen les concepcions baudelairianes de la dona com a encarnació de l'animalitat, força de la natura i antítesi de tota noció d'espiritualitat, d'art o de cultura, que arrossega l'home a adorar, en contra dels seus interessos racionals, els baixos instints amb què la natura el té aferrat. La gamma de figures femenines que deriven d'aquestes concepcions és ben àmplia: va des de la *donna angelicata*, encarnació de la idealitat, fins a la *femme fatale*, demoníaca.

No costa gaire interpretar aquestes concepcions metafísiques com un subterfugi per aproximar-se als espais vedats de la personalitat humana: el territori d'eros. La via simbòlica i, dins ella, la recurrència al llenguatge religiós o místic (un camí ja ben assenyalat pel pre-rafaelisme): al capdavant, la temptació sexual, la introducció en el territori del sagrat, són vehiculades com a experiència del misteri, de l'ocult, de l'abisme o del buit. I, en general, tota la literatura modernista es presenta profundament carregada d'erotisme; en Casellas, des de *La florista*, aquella noieta innocent que és ja «poncella de pecat mortal», i *La damisel·la santa*, amb les seves transposicions eròtico-místiques, a la Roda-soques d'*Els sots feréstecs*, la prostituta que encarna la brutalitat de la força cega de l'instint; al misteri de la diva o, en un conte inacabat, a la presentació d'una immersió en la multitud com una experiència eròtica. En Víctor Català, a *Solitud*, paisatge, ofici religiós i referents simbòlics de la vida psíquica es presenten carregats de contingut eròtic i, en aquest cas, des d'una perspectiva femenina que

veu en el sexe masculí una força destructiva. I Prudenci Bertrana, amb *Josafat* i *Nàufrags*, ens dona dues peces d'una càrrega eròtica excepcional, amb detalls d'una sensualitat extrema, com aquell moment en què la Cèlia, cosint, es punxa el capiró del dit. Altres?

De fet, ens trobem dins la «normalitat»: l'erotisme s'integra en la literatura d'acord amb les concepcions del moment, les literàries i les cosmològiques. Cal comptar, és clar, amb la influència d'autors com J.K. Huysmans, D'Annunzio, Oscar Wilde, Pierre Louys o Jean Lorrain, entre tants d'altres. I l'exploració més o menys mimètica que alguns autors duen a terme de les relacions homosexuals femenines (*El meu viatge a l'illa de Lesbos*, una narració publicada només parcialment, de Jeroni Zanné)⁶ o de la necrofilia, per part d'Alfons Maseras a *L'adolescent*. Maseras en escriure aquesta obra deuria tenir com a models autors com Louys (ell era el traductor d'algunes de les *Cançons de Bilitis* publicades a *El Poble Català*) i, com ells, començava a apuntar una determinada utilització de l'erotisme consistent a aïllar-lo de la literatura i utilitzar-lo com a reclam per atreure el públic. Apunta, doncs, a nivell local -i amb el fracàs subsegüent perquè el mercat literari català encara no és prou ampli i diversificat-, cap a la novel·la de gènere, pastitx de novel·la històrico-eròtica, en la qual s'exploren tots els recursos d'uns decorats de cartró-pedra que, en mans del Samuel Bronston de torn, haurien fet fortuna. Sobretot si hagués estat capaç de traduir en imatges els efluis que dimanaven d'una escena com aquesta, quinze dies després de la mort de l'adolescent, víctima d'una agressió eròtica de la seva madrastra:

«En el jardí silenciós la llitera era com un nou terraplé florit. I, abocada al cadavre, Ninniur besava follament la rigidesa d'aquell cos sense vida que, ja en descomposició, exhalava miasmes pel nas i per la boca. Mosques inquietes voleiaven a l'entorn. En una terrassa llunyana miolava un gat, com enfellonit, olorant la carn morta.

Mes Ninniur no sentia res i apagava la cremor del seu rostre al contacte de la nuesa del cadavre i de les fulles fresques de les flors que havia llançades al seu

damunt. Situba, prop d'ella, impassiblement, esguardava la macàbrica delícia en què Ninniur se consumia, i Sistovar, la negra, junt a les cariatides marmòries, confosa amb elles, se girava d'espatlles. La vella esclava sostenia, amb les seves mans seques, pots d'odor i de pomades, i de tant en tant ruixava la llitera amb essència de nard. [...]

L'atrevida boca de la matrona es posava en la pell del cadavre, resseguint-la tota, com cercant la sensibilitat perduda, en un desfici terriblement sensual. Viciosa, amb frenètica febre, amb voracitat de monstre, Ninniur, que no es donava compte de què parlava i besava un cos mort i insensible, se retorcia de plaer en el llit macàbricament incestuós, sentint de nou els més delirants espasmes. En aquella fetor miasmàtica, ella hi respirava una nova vida, un nou alè sadollat de monstruoses delícies; en el moment suprem de la commoció carnal, enfosca les dents robustes, les dents nacarades, en la rigidesa jaienta dels múscles putrefactes, en el coll, en el pit i en el ventre. I amb els llavis cremants feia inútils esforços com si volgués ressuscitar la pristina virilitat de la seva víctima».

Mort i plaer, doncs: un tema plenament decadentista que trobem en molts dels narradors de l'època, sovint en termes de literatura refinada i decadent, malaltissa, en la qual es barregen aspectes hospitalaris i personatges cloròtics. O els seus contraris: la bestialitat del primitivisme, la incultura i la barroeria. És en aquest sentit que resulta interessant Juli Vallmitjana, que tracta de manera força directa escenes dels baixos fons, en el que seria una primera aproximació realista al món de la prostitució i de la marginació social de Barcelona. *La xava* (1910), sobretot, conté una autèntica *delectatio morosa* en el tractament dels aspectes sensuais del «vici» (olors, sadisme, necrofilia, lesbianisme), que conviuen amb un didactisme i una actitud regeneracionista que constitueixen, fet i fet, l'autèntica motivació de l'obra.

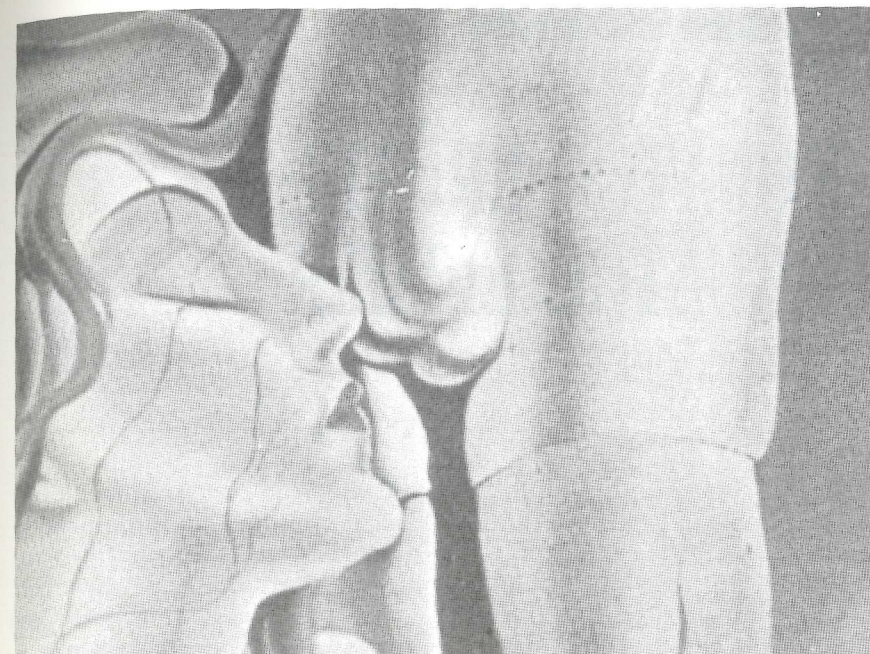
En la represa de la novel·la a partir de 1925, són diverses les línies que integren l'erotisme a la novel·la, bé que, la que podria semblar més lògica en uns moments en què predomina, en llengua castellana, la novel·la «sicalíptica» i que es publiquen, amb gran èxit, col·leccions de literatura pornogràfica amb l'aparença de divulgació mèdico-científica (com «Temas sexuales»), no apareix en català. Em refereixo a la

novel·la de gènere, o de consum, estrictament eròtica. Hi ha, certament, alguns autors que podrien semblar-ho: trobar uns títols com *La pecadora* o *Memòries d'un llit de matrimoni* fan obrir els ulls al possible consumidor de literatura d'aquesta mena. Li puc augurar el més absolut desengany: *La pecadora* és una pobra noia enganyada per un pagès brètol, i com que aquest no es vol casar amb ella i ella es nega a seguir els consells dels seus pares, del capellà i de tot el poble i no vol fer-se perdre el fill, ha de fugir de casa. És l'entrada en un conjunt d'escenes lírico-moralitzadores sobre la vida rural. Ah!, el llit del matrimoni tampoc no dona per gaire: és un al·legat misògin posat en boca d'un llit que no va pas viure gaire i, menys encara, escenes de llit. Avorrit com estava, no para d'etzivar lletanies contra el sexe femení. I això que el comprenia com ningú: les dones «no són dolentes: són ximples». Capdevila, doncs, tenia tota la raó, tota, quan es queixava, al pròleg, dels que havien titllat de pornogrà-

fica la seva obra: «no l'havien llegit» perquè, si l'haguessin llegida, ja haurien vist que «les delícies d'alco-va que els prometia el títol no eren al llibre». ⁷ Li costà un judici (i la lògica absolució), unes quantes reedicions i la satisfacció de l'èxit amb una novel·la que era dedicada, com a signe d'integritat moral, a la seva mare. Capdevila, que havia freqüentat de jovenet el Café del Centro, a la Rambla, havia rebut proposicions per escriure novel·la eròtica (probablement en castellà) que s'hauria publicat anònimament. No se'n sortí, malgrat que va intentar-ho imitant uns llibres que li van posar a les mans: «Llegint aquelles turpituds, contemplant aquelles il·lustracions barroeres, innobles, sentires un fàstic immens». ⁸ Ens trobem, en efecte, en una típica posició del moralisme petit burgès i esquerrà, que recull, de la tradició vuitcentista, uns conceptes literaris del tot caducats, però que juguen, com a literatura de la «veritat» i del «document», amb un punt equívoc que pot donar una bona rendibilitat econòmica. Són els mateixos parà-

metres amb què es construeix una novel·la curiosa, força millor que les de Capdevila: *La rossa de mal pèl* (1929), de Josep M. Francès, que se situa en els ambients de marginació i baixos fons barcelonins i que caldria relacionar, també, un altre tema del moment: el districte cinquè.

En efecte, el tema tenia ja antecedents en el teatre de vodevil i en els cuplets, però va ser, sobretot, entorn de l'Exposició Universal (1929) que va incidir fortament en la novel·la. S'havia convertit en el referent inevitable de Barcelona, sobretot per part de novel·listes i periodistes europeus que s'havien fabricat una imatge estereotipada de Barcelona a base d'anarquistes, proxenetes, «bailaoras», prostitutes i guàrdies civils, tots ben barrejats al barri xinès. La quinta essència del *spagnolisme*. A més, la ciutat era presentada, amb el suport de la ciència i de la medicina, com el paradís de l'homosexualitat i de les ganivetades. ⁹ La contrapartida no va fer-se esperar i el tema del districte cinquè va convertir-se en objecte d'un ampli

Un fragment del quadre de Salvador Dalí *El gran masturbador*, de l'any 1929.

debat en el qual es van barrejar les escorrialles de la polèmica sobre l'art i la moral que havia sorgit uns anys abans, de resultes de l'oposició dels sectors catòlics a la presència, en les novel·les, de temes eròtics o de les escenes de llit que venien propiciats per la novel·la d'anàlisi psicològica. La revista *Mirador*, especialment, va engegar una campanya de denúncia dels defensors de la «moral» tot reclamant, per tal que els senyors d'*El Matí* i de *Catalunya Social* sabessin què és cada cosa, «Una novel·la pornogràfica, per favor!». En tot cas, els temes relacionats amb el districte cinquè van fent-se lloc en la novel·la catalana: situacions, coristes, entretingudes, etc., proliferen a *Fanny* (1929) de Carles Soldevila, a *Una mena d'amor* (1931) de C.A. Jordana, a *Vint anys* (1931) de Rafael Tasis, a *Vida privada* (1932) de Josep M. de Sagarra, a *Teresa o la vida amorosa d'una dona* (1932) de Carme Monturiol, a *Pina, la italiana del dancing* (1933) de Pere Coromines i a *Les algues roges* (1934) de Maria Teresa Vernet.

Som, justament per aquest desplaçament situacional, molt lluny de la lliure integració novel·lística de l'eròtisme. Més aviat el contrari: el canvi que s'està produint realment en els costums i les relacions sexuals és temut i tractat com a problema. Però els nostres novel·listes no s'atreveixen a plantejar-lo obertament, entre persones «normals», i

troben en el districte cinquè i en els personatges marcats un subterfugi per escapar dels escàndols. Remeto a l'estudi que Maria Campillo va fer d'aquesta qüestió, ¹⁰ amb la seva anàlisi de l'obra que és considerada més pròxima als models de la novel·la eròtica: *Una mena d'amor*, de C.A. Jordana. En ella, Jordana no pretenia altra cosa que fer, de les relacions sexuals entre dos personatges, «matèria de literatura normal», com si respongués a la crida que havia fet en aquest sentit, uns mesos abans, Agustí Esclasans. I, malgrat aquest propòsit, la noia no és una burgeseta sinó una corista. L'antítesi, doncs, dels D.H. Lawrence o Thomas Hardy que Jordana havia traduït.

És probable que la transgressió moral que representava, en els anys vint i trenta, escriure *Fanny* o *Una mena d'amor* o, en el cas de Sagarra, publicar a *L'Opinió* un capítol escandalós d'*All i salobre* fos molt superior a la que representa actualment seguir la moda d'escriure i publicar literatura eròtica. Fet i fet, si l'eròtic té força a veure amb el prohibit, un escriptor dels anys trenta tenia més espai per a la insinuació i el misteri, aspectes que un Josep Pla, per exemple, va saber explotar a *Relacions* (1927). L'esforç per tractar amb normalitat el tema, doncs, per narrativitzar-lo, existeix. I les seves mancances són les d'una narrativa que anava posant-se al dia. Amb un afegit: l'ab-

sència d'una novel·la de consum i, doncs, de l'espai que hauria pogut produir la mena de subproductes del gènere. És un defecte literari? Jo diria que, en tot cas, és un problema social que té més a veure amb el mercat i els usos de la llengua que amb la literatura. ◀

NOTES

1. Joan Fuster, «Salvem el patrimoni eròtic!», *Serra d'Or*, XX, 1978, p. 99.
2. Joan Fuster, *Consells, proverbis i insolències*, Editorial AC, Barcelona, 1986, p. 77.
3. *Ibid.*, p. 66.
4. Italo Calvino, *Punto y aparte*, trad. de Gabriela Sánchez Ferlosio, Bruguera, Barcelona, 1983, pp. 271-277.
5. Sergi Beser, «Prólogo» a N. Oller, *La locura*, trad. de Jordi Marfà, Edicions del Mall, Barcelona, 1986, p. 31.
6. El text va ser rescatat i publicat parcialment (atès el seu relatiu interès literari) per Llorenç Soldevila dins J. Zanné, *Una Cleo i altres narracions*, Edicions 62, Barcelona, 1978.
7. Lluís Capdevila, «Pròleg» a *Memòries d'un llit de matrimoni* (edició definitiva), col·lecció Balagué, Barcelona, 1930, pp. 5-10.
8. Lluís Capdevila, *L'alba dels primers camins*, Editorial Andorra, Barcelona, 1986, pp. 272-273.
9. Vegeu, sobre aquesta qüestió, el meu estudi «El districte cinquè i la novel·la catalana dels anys trenta», *Els Marges*, núm. 26 (setembre 1982), pp. 115-119.
10. Maria Campillo, «Situació i sentit d'*Una mena d'amor*», *Els Marges*, núm. 12 (setembre 1977), pp. 101-109.

JORDI CASTELLANOS
Professor de Literatura a la Universitat Autònoma de Barcelona

LLETRA DE CANVI

Un repàs mensual
a l'actualitat
del món internacional
del llibre.

Ara podeu sol·licitar la butlleta de subscripció o els números endarrerits
al preu de 350 Pts. cada exemplar a
LLETRA DE CANVI
Carrer Maignon, 26 3er 08024 BARCELONA